

Zellei Gábor ny. pv. ezredes:

A HUMÁN SZEMPONTOK ELŐTÉRBE KERÜLÉSE A FEGYVERES ÖSSZEÜTKÖZÉSEK POLGÁRI VÉDELMI TEVÉKENYSÉGÉBEN

DOI: [10.35926/HSZ.2022.4.4](https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.4.4)

ÖSSZEFOGLALÓ: Megváltozott a lehetséges háborúk, összeütközések jellege, amit a NATO-nak a polgári veszélyhelyzet kezelésével kapcsolatos újabb irányelvei is tükröznek. A fegyveres összeütközések polgári védelmi tevékenységének újragondolása érdekében folyamatosan kutatni kell az utóbbiaknak való megfelelés lehetőségeit. Ez a folyamat elszakadást is jelent a ma még néhány elemében meglévő, például a tömegpusztító fegyverekkel vívott háborúval kapcsolatos régebbi attitűdtől. Az újragondolást az a tény is sürgeti, hogy a humán dimenzió nemcsak a hadműveletek, hanem a polgári védelem színterévé is vált, ellentétben a régebbi anyag-, technika- és mennyiségközpontú megközelítésekkel. A délszláv háború idején a határra vezényelt polgári védelmi tisztek tapasztalatai különösen a humán tényezők kutatásához adhatnak jó támpontot. Kellő óvatossággal, de adaptálni lehet a második világ-háború alatti bombázások hatásait is a lakossági reakciók előrejelzése érdekében. Az újabb feladatok meghatározásához célszerű vizsgálni a polgári védelem kapcsolatát az olyan, mostanában megjelent fogalmakkal is, mint a hibrid hadviselés, az aszimmetrikus konfliktusok, valamint a polgári ellenálló képesség. A jövő fegyveres összeütközéseinek egyik fő jellemzője várhatóan a célország lakosságának tudatára való hatás, a lelki egyensúly megbontása lesz, ezért a polgári védelemnek jobban kell koncentrálnia például a kibertéri képességekre, a professzionális kommunikációra, a krízisintervencióra és az önkéntesség teljesebb kihasználására.

KULCSSZAVAK: polgári veszélyhelyzet kezelése, fegyveres összeütközések polgári védelme, humán dimenzió, bombázások hatásai, hibrid hadviselés, aszimmetrikus hadviselés, polgári ellenálló képesség, kimenekítés, lakosság tájékoztatása, bombázás, pszichikai hatás, lakossági reakciók, krízisintervenció

A SZERZŐRŐL:

Zellei Gábor ny. pv. ezredes

BEVEZETŐ

A fegyveres összeütközések új típusú polgári védelmi tevékenységének megalkotása érdekében a kutatóknak célszerű figyelembe venni a hibrid hadviselés térhódítását, valamint azt a tényt, hogy a humán dimenzió vált a hadműveletek fő színterévé. Utóbbtól különösen nem tekinthet el a polgári védelem, mely háborús helyzetekben a lakosság legfontosabb kommunikációs partnere. A humán szempontok újragondolásához felhasználtam a délszláv háború hazai polgári védelmi tapasztalatait, a lelki hatások előrejelzéséhez pedig a budapesti 1944-es bombázások idején folytatott polgári védelmi tevékenység tapasztalatait, valamint a külföldi szakirodalom empirikus kutatási eredményeit. A NATO a polgári védelmet a polgári

ellenálló képesség részeként kezeli, ezért utóbbi *hét alapkövetelményét*, valamint a hibrid hadviselés Geraszimov-féle időszakait is figyelembe vettem az újabb lakosságvédelmi feladatok meghatározásánál.

Ma számos kutató – a lehetséges háborúk jellegével, várható lefolyásával kapcsolatosan – megállapítja, hogy az emberi dimenzió előtérbe került, sőt a hadszíntér meghatározó eleme lehet: „*Kvazi a közvetlen kiváltó okok (a háborúé – a szerző megjegyzése) a társadalmi folyamatok humán dimenziójában találhatóak.*”¹ A témával kapcsolatos kutatásaim célja, hogy eredményeivel hozzájáruljak a fegyveres összeütközések polgári védelmének újragondolásához, melyet – mint sürgető feladatot – kutatótársam korábban már megfogalmazott: „A Szövetség ellenálló képességgel kapcsolatos hét alapkövetelménye, valamint a hibrid fenyegetés megjelenése együttesen mindenképpen indokolja a polgári védelem mint össz-társadalmi szervezet, eszköz és intézkedési rendszer újragondolását.”²

Ennek érdekében elemzem a délszláv háború hazai polgári védelmi tapasztalatait, majd vizsgálom a lakosság háborús reakcióit általában, végül választ keresek arra, hogyan változjon, alkalmazkodjon a hazai polgári védelem egy lehetséges fegyveres összeütközés hibrid jellegéhez. A fegyveres és a rendvédelmi szervek között főleg a polgári védelem van abban a helyzetben, hogy viszonylag ritkán kényszerül eljárásai, technikája, személyi állománya éles helyzetben történő alkalmazására. Így volt ez 1945 után több mint négy évtizedig, mert az 1956-os hazai események alatt ugyan a légoltalom részlegesen aktív volt, de – az állami vezetés és a közigazgatás összeomlása miatt – akkori működése reálisan nem értékelhető.

A magyar határ menti lakosságot, a polgári védelmet és a társszerveket viszont a délszláv háborúban az 1990-től az 1995-ös daytoni megállapodásig tartó időszak, valamint a NATO 1999. március 24-től június 10-ig tartó *Allied Force* légi hadművelete jelentős mértékben érintette.

AMIBŐL MA IS TANULHATUNK: A DÉLSZLÁV HÁBORÚ HAZAI POLGÁRI VÉDELMI TAPASZTALATAI

Az alábbiakat a határra vezényelt kollégák elmondása, de a helyszíni tapasztalatokat elsősorban Zsiga Csaba ny. pv. alezredes írásbeli, de nem publikált jelentése, az országos intézkedéseket Orovecz István ny. pv. vezérőrnagy történeti összefoglalója alapján mutatom be.

A határra vezényeltek tapasztalatai³

Ismertek a háború kitörésének okai, az etnikai jelleg, a területszerzés módszerei, melyek jellemzője volt a lakosság elűzése a birtokolni kívánt helyekről. Amennyiben a „hírekre” nem reagáltak az emberek tömegesen, következett az, ami a szemben álló feleknél „hagyományos” eljárás volt, vagyis a település lövetése és egyéb, a nemzetközi hadijogot semmibe vevő embertelen eljárások. Számos esetben erre nem is volt szükség, mert a szándékosan

¹ Simicskó István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai. Hadtudomány, 2017/3–4., 14. http://real.mtak.hu/67458/1/Ht_201734_5_18_u.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 01. 18.)

² Nagy Sándor: Gondolatok a polgári védelemről, különös tekintettel a fegyveres összeütközések időszakának feladataira. Honvédségi Szemle, 2020/5., 54. <http://real.mtak.hu/114142/1/123-K%C3%A9zirat-445-1-10-20200918.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 01. 18.)

³ Zsiga Csaba: A déli határon, az 1991. október–november hónapokban végrehajtott vezénylés során szerzett tapasztalatok és ezek alapján felmerült javaslatok. Polgári Védelem Országos Parancsnoksága, 1991, 1–15.

élesztett vallási és etnikai konfliktusok tömegesen kényszerítették a lakosságot otthonaik, sőt országaik elhagyására.

Hazánkban sajnos mind a két módszer jelentős mértékben éreztette hatását, úgyhogy a magyar polgári védelemre, határőrségre, honvédségre ez a határainkhoz közeli háború olyan feladatokat rótt, amikre nem volt példa a második világháború óta.

A lakossággal háborús veszély vagy fegyveres konfliktus esetén elsősorban a polgári védelem foglalkozik, hiszen ez a rendelkezése, ezért fontos minden olyan kérdés, mely a hangulatot befolyásolja, a félelmeket, a menekülési ösztönt erősíti, vagy ez ellen hat.

Jellemző példa: a hazai polgári védelem vezetése hírközlő szervek tájékoztatása alapján értesült arról, hogy a Vukovár térségében zajló harci cselekmények során jelentős mennyiségű klórgáz szabadulhat fel vasúti tartálykocsik sérülése esetén. Vukovár térségében klórgáz bevetését fontolgatják a harcoló felek – vasúti tartálykocsi felrobbantása útján. A távolság miatt ugyan a határ menti településeket közvetlen veszély nem fenyegette, a polgári védelem vezetése mégis elrendelte a veszélyeztetett sávban az egyéni védőeszközök kiosztását, és konkrét vegyi veszély esetére megtervezték a kimenekítést. Annál is inkább, mert számos vegyi üzem is volt a határ túloldalán Vukovárnál sokkal közelebb, elsősorban szerb területen.⁴ Az ilyen és hasonló hírek alkalmasak lehetnek volna a lakosság pánikszerű menekülésének kiváltására, vagyis adott terület „harc nélkül” történő kiürítésére. Ezzel máris a manapság elterjedt „aszimmetrikus” hadviselés egyik eleménél tartunk: a déli határaink mentén harmincegynéhány évvel ezelőtt dúló háború tehát összekapcsolható ezekkel a fogalmakkal.

Ne felejtjük el, hogy a polgármesterek polgári védelmi felkészítése akkor még messze elmaradt a mai szinttől, ezért érthető, hogy bizonytalanság volt tapasztalható döntéseik során. A megjelenő polgári védelmi tiszteket nagy megkönnyebbüléssel fogadták, de a lakosság hangulatán is sokat javítottak ezek a találkozások, falugyűlések.

Ami a szaknyelvben kimenekítés, azt a sajtó és a helyi lakosság is „kitelepitésnek” nevezte, ami – érthető módon – negatív érzelmeket váltott ki a határ mindkét oldalán, felidézve a világháborúk utáni erőszakos lakosságcsereket. Kollégáink célszerűnek tartották a lakosság tájékoztatása keretében informálni a közösségeket arról, hogy a kimenekítés egy olyan lehetőség a polgári védelem részéről, aminek az igénybevétele célszerű az élet és a testi épség megóvása érdekében, ugyanakkor nem kötelező, és hátrány nem érheti azokat, akik nem élnek vele. Itt meg kell jegyezni, hogy mivel a rendszerváltást követő években jártunk, a hatóság nem volt könnyű helyzetben.

Egyrészt az emberek tartottak (a már említett második világháborús tapasztalatok miatt) a kötelező lakhelyelhagyástól, másrészt a döntéshozók igyekeztek minden, a diktatúrára emlékeztető módszert kerülni, és az emberek szabad döntését meghagyni. Ma is érezhető még, ami akkor jelentősen korlátozta a lehetőségeket, vagyis hogy az állami tulajdonosi szerepkör megszűnése után a polgári védelem mind a lakossági szervezetek kijelölése, mind pedig a nemzetgazdasági alapú technikai eszközpark biztosítása terén is nehéz helyzetbe került.

Ezt persze veszély-, illetve háborús helyzetben szinte lehetetlen egyensúlyban tartani, gondoljunk csak a pár évvel ezelőtti menekültáradatra a déli határainkon: megvédeni az országhatárt a személyiségi jogok betartásával. Tudatosítani kellett, hogy a lakhelyek elhagyása csak a testi épség megőrzése miatt történik, nem jelenti az ország adott területének feladását. Utóbbi megint érthető aggodalom volt, hiszen a délszláv háború során a területszerzés fő

⁴ Orovecz István: A magyar polgári védelem története, 1986–2002. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény B-MN-17/a, 24. 2017. 07. 29.

eszköze volt a lakosság fegyveres eszközökkel történő elűzése. A lakosságot biztosítani kellett arról, hogy létszükségeitekről a kimenekítés alatt és a befogadási helyen az állam gondoskodik, valamint a hátrahagyott terület és a vagyon őrzéséről is. A veszély elmúltával haladéktalanul elfoglalhatják otthonaikat, de addig is – külön engedéllyel – családonként egy-egy fő visszamehet ellenőrizni a portát.

Mezőgazdasági jellegű településekről volt szó, ezért az állatállomány sorsának hiteles bemutatása létfontosságú volt, mert ellenkező esetben nem engedték volna az állatok elszállítását. Ez különösen fontos, mert a gazdálkodó ember számára a haszonállatok megléte létkérdés. A gazdáknak nehéz volt elviselni azt a tudatot is, hogy nem tervezett kényszervágásokra kerülhet sor az érték egy részének megóvása érdekében. Fontos volt annak bemutatása is, hogy az elszállítandó állatokat a hatóság által kijelölt bizottság fogja számba venni, a jegyzőkönyveket a tulajdonosok haladéktalanul megkapják.

Az akkori tapasztalatok szerint a kimenekítésre kerülő lakosság közel fele saját járművekkel meg tudta oldani utazását, legalábbis a személyek és a legszükségesebb tárgyak, anyagok szállítását, de az állatok szállításában a polgári védelemnek segítséget kellett nyújtani. Akkoriban nem volt egyértelműen szabályozva (vagy az érintettek számára nem volt egyértelmű) a magángépjárművek igénybevétele, valamint a polgármester jogköre sem a kimenekítés elrendelésében.

Nem volt a kellő időben és helyen elegendő használati utasítás az egyéni védőeszközökhöz, valamint tájékoztató kiadvány sem a kimenekítés és a befogadás, valamint a lakásban történő elzárkózás során betartandó rendszabályokról.

A beszámolók szerint igény merült fel önkéntes rendfenntartó csoportok létrehozására, továbbá fegyveres önvédelem megalakítására is a fontosabb objektumok és a lakosság védelmére – nem utolsósorban az emberek önbizalmának növelése érdekében. A fegyveres önvédelem kapcsán a lakosság érve az volt, hogy – hasonlóan a menekültekhez – kisebb diverzáncsoportok is átjuthatnak a zöldhatáron, a határőrség reagálási ideje pedig nem biztosítja ezek gyors felszámolását. Itt meg kell jegyeznünk, hogy – teljesen érthetően – a Délvidék lakossága igen érzékeny ezekre a fenyegetésekre, hiszen történelmileg kódolt félelmek öröklődtek nemzedékről nemzedékre a határvillongások és az időnként feszültté váló politikai helyzet miatt.

A befogadásnál az etnikai hovatartozás általában nem jelentett problémát – akár befogadóról, akár kitelepítettekről volt szó. Az elhelyezés technikai feltételei csak részben voltak adottak a családoknál és a közintézményeknél. Volt egy idegenkedés is a befogadó családok egy részénél, melyek inkább „kiváltották” volna az idegenek elhelyezését pénzzel vagy anyagi javakkal. Az ellenérzést növelte a befogadottak nem eléggé tisztázott jogi helyzete: egészségügyi ellátás, munkavállalás, közmunkára kötelezés, segélyek stb.

Akkoriban a média korántsem volt jelen olyan mértékben az emberek életében, mint manapság, a szakemberek számára mégis ez volt az egyik legnehezebben kezelhető kérdés. Szenzációhajhász bejelentések, álhírek, rémhírek, szóbeszéd, csúsztatások romba dönthették egy megalapozott lakossági tájékoztatás minden eredményét. Abban az időben a lakosság tájékoztatása nem volt mindenre kiterjedően szabályozva, ahogyan a média veszélyhelyzeti korlátozása sem.

Idézet rémhírek keletkezésével kapcsolatban: „Megtörtént, hogy Siklóson és környékén este 22 óra tájban előre nem jelzett áramszünet volt. A határ menti falvak polgármesterei azonnal telefonálni és rádiózni kezdtek. Attól tartottak, hogy ez már elsötétítés, hogy a szomszédos falvakat támadás érte, egyesek aziránt érdeklődtek, hogy kezdjék-e meg a kimenekítést. Szintén Baranya megye határ menti községeiben egy-két napot késett a PB-gázpalackok

kiszállítása. A lakosság körében elterjedt a (rém)hír, hogy a községeket támadás éri, az ország vezetése már »leírta« őket, illetve a gázszolgáltató vállalat azért nem szállít, mert félti a gázpalackokat, hiszen azok úgyis a szerbek kezére kerülnek.”⁵

A menekültáradat látványa ugyancsak negatívan befolyásolta a hangulatot. Annál is inkább, mert az emberek nem nagyon ismerték a kérdéskör hazai és nemzetközi jogi környezetét, a finanszírozási és a humanitárius megfontolásokat. Ekkor szinte törvényszerű, hogy előtérbe kerülnek az érzelmek által kiváltott vélemények: „kiszorítanak az országból, elveszik a munkánkat, rabolnak, fosztogatnak” stb.

„1991-ben, a délszláv háború kirobbanásakor mintegy 48 ezer fő érkezett Magyarországra. Közülük legfeljebb a magyar nemzetiségűek egy része maradt itt, a horvátok jórészt visszatértek hazájukba, vagy továbbutaztak Nyugatra. A Menekültügyi és Migrációs Hivatal vezetői szerint a bevándorolt magyarokat és a genfi egyezmény értelmében elismert 5300 menekültet nem számítva, 25–30 ezer külföldi »menedékes« tartózkodott Magyarországon.”⁶

A polgári védelem alkalmazottainak gyakran kellett válaszolniuk a lakosság kérdéseire, hiszen – joggal – tőlük vártak hiteles információkat, de gyakran ők sem tudtak többet, mint ami a médiában hallható volt. Akkoriban még nem alakult ki az a kényes egyensúly a nyílt és a bizalmas információk vonatkozásában, ami ma már egyértelműbb és szabályozottabb. Így a vezetés inkább visszatartotta a kényesebb híreket, nehogy államtitkot sértsen, ezzel viszont a lakosokkal közvetlen kapcsolatban lévők hitelét rontotta, nehezítve a lakossági konfliktusok kezelését.

Ami békeidőben fel sem tűnik, illetve a hiánya megszokottá válik, az háborús helyzetben kezelhetetlen problémává nőhet, íme néhány ilyen példa. Számos településen bizonytalan volt a polgármester, milyen jogosultsága, illetve kötelezettségei vannak a riasztás elrendelésében, máshol a riasztóeszköz (sziréna) nem volt hozzáférhető vagy működőképes. Nem mindegyik polgármester rendelkezett rádió adó-vevővel, a telefonhelyzet sem volt kielégítő. Az elsötétítéshez nem lehetett helyben megfelelő anyagokat kapni, a szükséges világítóeszközök sem voltak kéznél, amikor kellett volna. A tanyák riasztása jelentette a legnagyobb problémát, akkor azok csak személyesen voltak elérhetők, mára e tekintetben a helyzet sokat javult, bár az elszigetelt helyek lokális (nem országos) riasztása ma is problémás lehet.

Barcs bombázása 1991. október 27-én este

A jugoszláv repülőgépek légtérsértései akkoriban szinte megszokottá váltak, ebben az esetben viszont – akkor tisztázatlan okból – a városszéli, ritkán lakott területekre és a temetőbe több bomba hullott, de komoly személyi sérülés nem történt, a lelki hatásokat viszont nem vizsgálták. Az biztos, hogy az állami vezetés reakciója, kiállása a helyszínen nagyban hozzájárult a pánikszerű reakciók (például spontán menekülés) és tartós félelmek elkerüléséhez.

Néhány nappal később Antall József és Für Lajos is Barcsra látogatott.⁷ A miniszterelnök a Somogyi Hírlapban is megszólította a barcsiakat: „Üzenem a barcsiaknak, hogy ne féljenek, mert mindent elkövetünk a biztonságukért, a hasonló esetek megelőzéséért.”

Huszonöt évvel később Jeszenszky Géza akkori külügyminiszter így nyilatkozott: „Nem gondoltam arra, hogy háború lesz. Nem ez volt az első légtérsértés, de ez volt a legsúlyosabb

⁵ Zsiga: i. m. 6.

⁶ Orovecz: i. m. 25.

⁷ Tóth-Szenesi Attila – Flachner Balázs: Barcs bombázásából háború is lehetett volna. Index, 2016. 10. 26. https://index.hu/tudomany/2016/10/26/barcs_bombazas_1991_tortenelem_jugoszlavia (Letöltés időpontja: 2021. 04. 16.)

provokáció. Eldöntöttük, hogy nem ülünk fel a provokációnak, mert világos volt a szerb vezetés célja: Magyarországot belerángatni a konfliktusba.”⁸

Országos szintű intézkedések a lakossági reakciók kezelése érdekében⁹

A Polgári Védelem Országos Parancsnoksága (PVOP) számos intézkedést adott ki, melyek elősegítették a lakosság tájékoztatását, megnyugtatót és a lakossági reakciók normalizálását, az irracionális magatartási folyamatok elkerülését. Hivatásos állománnyal erősítették meg a határ menti településeket, 5 km-es sávban légzésvédő eszközöket, URH-rádiókat osztottak ki. A PVOP operatív csoportja rendszeresen látogatta a polgármestereket, segítséget nyújtva a szervezéshez, a lakossági reakciók kezeléséhez. Központi iránymutatás alapján valamennyi megyében a veszélyelhárítási tervrendszer kiegészült az esetleges terrortámadások lakossági következményeinek kezelését szolgáló tervekkel. A PVOP folyamatosan részt vett a menekülthullám fogadásával kapcsolatos szervezésben, valamint a konkrét végrehajtásban is. A *Polgári Védelem* újság szerkesztősége vezetésével a lakossági hangulat felmérését kezdeményezték az érintett határ menti megyékben.

FEGYVERES ÖSSZEÜTKÖZÉSEK LAKOSSÁGRA GYAKOROLT PSZICHÉS HATÁSAI

Az alábbiakban a témában elismert kutatókat idézek, akik – elsősorban az európai városok elleni második világháborús – légitámadásoknak a lakosság körében kifejtett pszichikai hatásait vizsgálták. Időben közelebbi tapasztalatok hiányában ezekből lehet csak kiindulnunk, ha a hazai lakosságra, a mai viszonyokra akarunk adaptálni, modellezni.

A manapság már hazánkban is elfogadott és a gyakorlatban is működő katasztrófapszichológia megállapításai szerint a veszély fajtájára (árvíz, vegyi, nukleáris, fegyveres harc, terror stb.) jellemző speciális lelki hatások is leírhatók.

Az első világháború óta a harcoló hadsereg és a lakosság közötti elválasztó vonal eltűnően van. A nagy hatótávolságú és pontosságú tűzvezető rendszerek és az éjszakai harc szinte korlátlan lehetősége folytán a hadműveletek megszakítatlanul folynak, ami fokozott terhelést jelent a katonák, de különösen a lakosság számára.¹⁰

Ahol teret nyer a hibrid hadviselés, ott ez a terhelés egyre inkább lelki jellegű megpróbáltatást jelent a lakosságnak, de ha javítjuk a tájékoztatást, akkor azzal növeljük az ellenség befolyásolási lehetőségeit is.

Vizsgálták a bombázások pszichológiai hatásait is. Az eredmények azt mutatták, hogy a lelki hatások arányosak voltak az összes áldozat számával, valamint a környezet romosodásának mértékével. Fokozódtak ezek a hatások azoknál, akik szemtanúi voltak mások sebesülésének, megcsónkításának, vagy akiket súlyosan érintett a légnyomás, vagy a lakásuk is rombolódott.

Ezek a „kvázi áldozattá válást” jelentő tapasztalatok később elősegítették a súlyos félelmi reakciókat és a komoly pszichiátriai betegségek kialakulását. A hatásokat távolabbról észlelőknél kisebb fokúak voltak a félelmek, és képesek mutatkoztak a további légitámadások elviselésére. Janis lehetségesnek tartott bizonyos fokú prognózist a pszichológiai veszteség

⁸ Uo.

⁹ Orovecz: i. m. 54–55.

¹⁰ D. W. Oetting: Motiváció és harci érték. A katona magatartása háborúban. HM Oktatási és Tudományos Főosztály, Budapest, 1993, 12.

nagyságára, ha ismert a nem halálos veszteségek, az óvóhelyen vagy lakásban túlélők, az áldozattal sújtott családok, a hontalanok, valamint a látható halálos áldozatok száma.¹¹ Ma már olyan rendszerek és automatizált modellek léteznek, amelyek a katonai erők veszteségeit nagy pontossággal előre kimutatják. Vajon képesek lennének ilyen rendszert a lakossági veszteségek előrejelzésére is kidogozni?

Max Horst így jellemzi a bombázásokkal kapcsolatos félelmet: „A meghatározott dologtól való félelem mindig valami konkrétumra irányul. A légiháború poklának élményein keresztül ez a félelemegyüttes különösen megfigyelhető. Például, ha az utóbbi években valahol megszólalt egy sziréna, sok nő és gyerek kapott idegsokkot, és napokig nem tudtak megnyugodni; ennyire élénken emlékeztek még a szörnyű élményekre, függetlenül attól, hogy már hat vagy több év is eltelt azóta.”¹²

Magyar és német tapasztalatok szerint Budapest 1944-es bombázása során a lakossági reakciók két időszaka különböztethető meg. Az elsőt a hitetlenkedés, a kíváncsiság, a szabályok iránti engedetlenség jellemzi, az ilyen magatartás növeli is az áldozatok számát. Később a légitámadások ismétlődése, az áldozatok száma és a pusztítás meggyőzi az embereket arról, mivel állnak szemben, ekkor előtérbe kerül a konstruktív magatartás, az önszerveződés, sőt a heroikus küzdelem a mentésben. Ennek a magas fokú erkölcsi tartásnak is volt köszönhető, hogy pánikszerű szituációk a fővárosnak ebben a válságos időszakában – a szakirodalom szerint – nem fordultak elő.

Akkoriban a HM Légóltalmi Csoportfőnökségének rádión közvetített előadása és a Riadó 1944/6. száma is közölt tanulságos külföldi eseteket a bombázások alatti magatartás tárgyában. Ezek szerint egy nagy külföldi – vélhetően német – tengerparti város egy éven át tartó bombázásakor az áldozatok 95%-át a szabályok be nem tartása és a pániksituációk okozták. Előfordult, hogy a bombázás után számosan a saját lakásukhoz siettek, az óvóhelyen rekedtek pedig – segítő kezek híján – elpusztultak.

A poszttraumás stressz (*post-traumatic stress disorder* – *PTSD*) már közismert betegség, köszönhetően a veteránokról szóló kalandfilmeknek, és főként az Amerikai Egyesült Államokban „vietnámi betegség” néven is emlegetik. Kevésbé ismertek azok az adatok, hogy a háborús megpróbáltatások a lakosság körében milyen mértékben voltak jellemzők. Súlyosabb esetekben a következő tünetegyüttesekkel számolhatunk: újra átélés – kényszeres, gyötrő emlékképek felbukkanása; elkerülés – az előbbieket elfojtása, bezárkózás, a valóságtól történő elszakadás formájában; tartósan fennálló készenlét – alvászavar, fokozott vészreakciók, addikciók, dühkitörés tünetekkel.¹³

A háborús lelki hatásokat és a lakossági magatartást összegezve megállapítható, hogy a konfliktus, a háború időszaka, a lakosság felkészültsége és morális állapota, a háborúval kapcsolatos attitűdje befolyásolja a kiváltott reakciókat. Jelentős hatása van az állami és a helyi vezetés hozzáállásának – együttérző vagy közömbös –, valamint a polgári védelem és a lelki krízisintervenció felkészültségének. A terrorjellegű támadások – eredeti céljuktól eltérően – a nagy veszteségek ellenére morális előnyt is jelenthetnek, mert kiválthatják a hősiessé, önfeláldozó magatartást a mentésben. A káros lelki hatásokat növelhetik az éjszakai támadás, a sok látható halott, a szociális intézményekre mért csapások, a romok alóli

¹¹ Irving Lester Janis: *Air War and Emotional Stress: Psychological Studies of Bombing and Civilian Defense*. McGraw-Hill, New York, 1951, 219.

¹² Max Horst: *A légvédelem pszichológiájához*. Bonn, Belügyminisztérium.

¹³ Kovács Gábor: *A katasztrófák pszichiátriai aspektusai*. Kézirat, Hajnal Imre Egészségtudományi Egyetem, 1994, 5–10.

sikertelen mentés, az ismételt bombázás, a kibombázottak elégtelen ellátása. A fegyveres összeütközések időszakában az orvosi, krízisintervenciók, valamint a szociális ellátás a védelmi igazgatás szervezetrendszerében, illetve koordinálásával oldható meg, a jelenlegi ellátórendszerek működése korlátozott lesz.

Az ÚJRAGONDOLT POLGÁRI VÉDELEM HUMÁN SZEMPONTJAINAK LEHETSÉGES PILLÉREI

Hibrid hadviselés és polgári védelem

Az előzőekben láthattuk, hogy a délszláv események kapcsán bőven volt példa arra, hogy a hadviselő fél nem fegyveres – hírek a klórgázos támadásról – vagy korlátozott fegyveres akciókkal – Barcs bombázása – próbált valamilyen célt elérni.

Számosan vizsgálták az „okkupáció kevesebb harccal”, mostani szóhasználattal a hibrid hadviselés eredetét, múltját, ezek szerint nincs ebben semmi új. Csupán az történt, hogy a tömegpusztító fegyverek széles körű elterjedése miatt azok bevetési lehetőségei is korlátozottak, hiszen azokkal arányos alkalmazású választ vonhatnak maguk után, így a hagyományos kinetikus és nem kinetikus hadviselési formák megjelenése tapasztalható, ami az eltérő lehetőségek miatt aszimmetrikus.

Talán az emberiség történetével egyidős a ma hibridnek nevezett harcmód, még ha jelentős eltérések mutatkoznak is a motivációkban, a tervezésben és a kivitelezésben. Ma az informatika által biztosított globális és lokális tömegkommunikáció szinte kínálja a lehetőségeket a politikai cél erőszakos keresztülvitelének ilyen jellegű megoldására. Ahogy azt jelen írásom bevezetőjében megfogalmaztam, az emberi dimenzió előtérbe fog kerülni, sőt a hadszíntér meghatározó eleme lehet. Ez természetesen a lakosságra is értendő, a lakossággal pedig ilyen időszakban elsősorban a polgári védelem foglalkozik. Ezt egyfajta logikai levezetésnek tartom, mely kiinduló alapja lehetne a polgári védelemmel kapcsolatos újragondolási folyamatnak.

A genfi egyezmények időszerűségéről

A nemzetközi hadijog számunkra alapvető szabályozása négy évvel a második világháború után, de már a tömegpusztító fegyverek elterjedésének kezdetén született, így a világháborús tapasztalatokra alapozva teljes joggal a lakosság fizikai védelmét helyezi előtérbe.

Szó sem volt még akkor a „sebészi pontosságú” bombázásokról, cirkáló rakétákról, a különleges hadviselés elterjedéséről. Az 1949-ben létezett fegyverrendszerek ma is megvannak, viszont *az alkalmazásuk kockázata csökkent, a hangsúly az elrettentés irányába tolódott el*. A polgári védelemnek tehát továbbra is készülni kell e pusztító fegyverek bevetésére, de kisebb mértékben, inkább koncentrálna azokra a más jellegű feladatokra, melyek a hibrid fenyegetés kapcsán napjainkban előtérbe kerültek. Hogy melyek ezek a feladatok, arra a már idézett szerző is rámutat: „Ebben (a hibrid hadviselésben – a szerző megjegyzése) az emberi dimenzió az elsődleges hadszíntér, ahol a geopolitikai célok elérése döntően új, indirekt módszerekkel, a célország lakossága tudatának, elméjének befolyásolásán keresztül, a saját kormányuk ellen hangoló manőverekkel történik.”¹⁴

¹⁴ Simicskó: i. m. 12.

A feladatok bővítésének lehetőségei

A felülvizsgálatra elsősorban a fegyveres összeütközések jellegének megváltozása készített bennünket, így elsősorban azt kellene kideríteni, hogy miben más a fenyegetettség, és ennek függvényében milyen hangsúlyeltolódások jelentkeznek a lakosság védelme terén.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a konfliktusok jellege a nyílt, rombolással járó harctól az emberi dimenzió felé tolódik el, tehát a polgári védelemnek az új feladatokat ezeknek az új harcmodoknak a lakossági hatásai kivédésében kellene keresnie, vagy a meglévőket – például riasztás, lakosság tájékoztatása – előtérbe helyeznie, erősítenie. A feladatok bővítésére a nemzetközi jogi szabályozás az alábbiak szerint ad lehetőséget.

A genfi egyezmények, melyek alapul szolgálnak a számos jogszabályunkban felsorolt polgári védelmi feladatoknak, szabad kezet adnak a bővítésre: „(xv) a fenti feladatok végrehajtásához szükséges egyéb tevékenység, ideértve többek között a tervezést és szervezést is”.¹⁵

Erre dr. Muhoray Árpád is rámutat publikációjában, mely szerint a genfi egyezmény II. Kiegészítő Jegyzőkönyve a polgári védelem fogalmát így határozza meg: „minden olyan humanitárius feladat, amelynek célja, hogy védelmet nyújtson a polgári lakosságnak az ellenségeskedés, a háborús cselekmények, illetőleg a katasztrófák hatásai ellen, segítsen ezek közvetlen hatásai leküzdésében, illetve a túlélés feltételeinek biztosításában”.¹⁶

A polgári ellenálló képességgel kapcsolatos követelmények

Az emberi dimenzió belül a polgári védelem figyelmét felkelthetik, hogy a 2016-os varsói NATO-csúcs¹⁷ résztvevői meghatároztak hét feladatot a polgári ellenálló képesség fejlesztésére. Ezek a következők: a kormányzat folytonosságának biztosítása; az energiaellátás biztosítása; az élelmiszer- és a vízellátás biztosítása; a kommunikációs rendszerek folyamatos működésének biztosítása; a közlekedési hálózatok működőképességének fenntartása; felkészülés tömeges sérülések kezelésére; a nem szabályozott népességmozgás kezelése.

A polgári védelemnek lehet szerepe a NATO fenti iránymutatásai teljesítésében is, melyek szerint: a lakosság 2%-át meghaladó befogadási kapacitásnak kell rendelkezésre állnia, a tömeges sérültek kezelése pedig egy időben legalább 1000 fő sérült kezelését jelenti, beleértve a kórházba szállítást és az ellátást is. Mint a délszláv eseményeknél is láthattuk, a polgári védelem kezdettől fogva részese volt a *menekülthullám* kezelésének. A *tömeges sérülések ellátásába* – a polgári védelmi szolgálat elrendelésével – ugyancsak be kell vonni a szervezetet, főleg ha a szakemberhiányt még egy súlyos járvány vagy a honvédséghez történő tömeges behívás is súlyosbítja. A lakosságvédelmi célú *kommunikáció* túlnyomó részét szintén a polgári védelem végzi, amikor felkészít, kiképez, riaszt és tájékoztat.

¹⁵ 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről. Jogtár. VI. FEJEZET, 61. Cikk, a) bek. (xv). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98900020.TVR> (Letöltés időpontja: 2022. 01. 21.)

¹⁶ Muhoray Árpád: A polgári védelem fejlesztési szakaszai. Védelem Tudomány, 2018/1., 100. <http://www.vedelemtudomany.hu/articles/08-muhoray.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 01. 21.)

¹⁷ Resilience and Article 3. NATO E-Library, 11. 06. 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm (Letöltés időpontja: 2021. 07. 19.)

Geraszimov: a hibrid hadviselés hét időszaka

A Geraszimov-doktrínaként ismertté vált hibrid hadviselés hét időszakából¹⁸ a polgári védelemnek a háborús helyzetben elsősorban illetékes lakosságtájékoztatási szervként a következő háromban is lehet feladata: *a rejtett ellentétek felszínre kerülése; a feszültségkeltés; a válság kiteljesedése*. A hibrid hadviselés elleni fellépés csak összkormányzati lehet, ezért ezeket a feladatokat természetesen csak a társszervekkel együttműködve lehet kimunkálni, mert elsősorban a polgári védelem van a lakossággal közvetlen és napi kapcsolatban. A releváns információk észlelése, jelentése, a lakossági reakciók követése és az ellenintézkedések bevezetése terén látok lehetőséget újabb polgári védelmi feladatokra.

KÖVETKEZTETÉSEK

A fegyveres összeütközésekhez kapcsolódó új típusú polgári védelmi tevékenységnek a kialakításához még számos, a fentihez hasonló kutatásra, a gondolatok ütköztetésére van szükség, ami nem lesz egyszerű feladat. Ma ugyan kisebb az esélye a tömegpusztító fegyverekkel vívott háborúnak, ugyanakkor egy bonyolultabb, rejtett, közvetett hadviselési technikákat alkalmazó világban élünk. Az elsődleges hadszíntér, az emberi dimenzió tovább bonyolítja a kérdést, mert például a fegyverek fizikai hatása sokkal egyszerűbben prognosztizálható, mint a félrevezető, „fake news” típusú információké, mert minél inkább elbizonytalanítják azokat az embereket, annál könnyebben kapnak lábra a rémhírek. Kevés a tapasztalt szakember is, mert több mint hét és fél évtizede alapvetően békében élünk. A missziókat megjárt katonáink nem a polgári védelemmel foglalkoztak, ugyanakkor a missziós szolgálat során szerzett lakossági tapasztalataik érdekesek lehetnek a hazai helyzet újragondolása szempontjából, annak ellenére is, hogy ezek az ismeretek a miénktől többé-kevésbé eltérő kultúrából származnak.

Ismert, hogy az elmúlt évtizedekben előtérbe került és megerősödött a polgári védelem katasztrófavédelmi területe, de nyilvánvaló, hogy – a hasonlóságok ellenére – a fegyveres összeütközések esetére egy más jellegű lakosságvédelmet kell létrehozni. Utóbbi elsősorban nem mennyiségi és technikai, hanem minőségi fejlesztést jelentene a humán szegmens tekintetében: például a kibertéri képességek fejlesztése, több kommunikációs szakember bevonása, aktívabb krízisintervenció, az önkéntességben rejlő lehetőségek teljesebb kihasználása stb.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről. Jogtár. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98900020.TVR>
- Horst, Max: *A légvédelem pszichológiájához*. Bonn, Belügyminisztérium.

¹⁸ A Geraszimov-féle hét időszak a hibrid hadviselésben: 1. rejtett ellentétek megjelenése; 2. feszültségek keletkeznek a célterületen; 3. a konfliktus lépésenként erősödik; 4. a kijelölt fegyveres erők felvonulnak; 5. a válság kiteljesedik; 6. a válságot a felek megoldják; 7. a béke helyreállítása, konfliktus utáni rendezés. Molly K. Mckew: The Gerasimov Doctrine. It's Russia's new chaos theory of political warfare. And it's probably being used on you. Politico Magazine, 09/10. 2017. <https://www.politico.com/magazine/story/2017/09/05/gerasimov-doctrine-russia-foreign-policy-215538/> (Letöltés időpontja: 2021. 04. 13.)

- Janis, Irving Lester: *Air War and Emotional Stress: Psychological Studies of Bombing and Civilian Defense*. McGraw-Hill, New York, 1951.
- Kovács Gábor: *A katasztrófák pszichiátriai aspektusai*. Kézirat, Hajnal Imre Egészségtudományi Egyetem, 1994.
- Mckew, Molly K.: *The Gerasimov Doctrine. It's Russia's new chaos theory of political warfare. And it's probably being used on you*. Politico Magazine, 09/10. 2017. <https://www.politico.com/magazine/story/2017/09/05/gerasimov-doctrine-russia-foreign-policy-215538/>
- Muhoray Árpád: *A polgári védelem fejlesztési szakaszai*. Védelem Tudomány, 2018/1., 96–112. <http://www.vedelemtudomany.hu/articles/08-muhoray.pdf>
- Nagy Sándor: *Gondolatok a polgári védelemről, különös tekintettel a fegyveres összeütközések időszakának feladataira*. Honvédségi Szemle, 2020/5., 47–57. <http://real.mtak.hu/114142/1/123-K%C3%A9zirat-445-1-10-20200918.pdf>; DOI: 10.35926/HSZ.2020.5.4
- Oetting, D. W.: *Motiváció és harci érték. A katona magatartása háborúban*. HM Oktatási és Tudományos Főosztály, Budapest, 1993.
- Orovecz István: *A magyar polgári védelem története, 1986–2002*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény B-MN-17/a. 2017. 07. 29.
- Resilience and Article 3. NATO E-Library, 11. 06. 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm
- Simicskó István: *A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai*. Hadtudomány, 2017/3–4., 3–16. http://real.mtak.hu/67458/1/Ht_201734_5_18_u.pdf; DOI: 10.17047/HADTUD.2017.27.3–4.3
- Tóth-Szenesi Attila – Flachner Balázs: *Barcs bombázásából háború is lehetett volna*. Index, 2016. 10. 26. https://index.hu/tudomany/2016/10/26/barcs_bombazas_1991_tortenelem_jugoszlavia
- Zsiga Csaba: *A déli határon, az 1991. október–november hónapokban végrehajtott vezénylés során szerzett tapasztalatok és ezek alapján felmerült javaslatok*. Polgári Védelem Országos Parancsnoksága, 1991. Katasztrófavédelem Központi Múzeuma Polgári Védelmi Archivum.